

บทที่ 2

แนวความคิด

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาและวิเคราะห์สถานการณ์หรือภาวะเงื่อนไขต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น และมีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของ "ยาย" เลี้ยงหลาน

ในการทำความเข้าใจหรืออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในโลกเชิงประจักษ์ซึ่งมีความซับซ้อนมากมายนั้น ปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ สามารถพิจารณาได้ในมิติและวิถีทางนานัปการ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรอบแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการอธิบายปรากฏการณ์นั้น ๆ กรอบแนวคิดแต่ละแนวมีมิติการมองและจุดยืนในการให้ความสำคัญแตกต่างกัน (คูลิมาน นฤมล 2537 : 27) การศึกษาชีวิต "ยาย" เลี้ยงหลานก็เช่นเดียวกับการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมอื่น ๆ ในการทำความเข้าใจและวิเคราะห์สถานการณ์หรือเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เข้ามาในลำดับชีวิตของ "ยาย" เลี้ยงหลาน การปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของ "ยาย" ที่เลี้ยงหลานในแง่มุมต่าง ๆ จำเป็นจะต้องมีแนวความคิดมาเป็นตัวกำหนดขอบเขตความสนใจในลักษณะบางประการของปรากฏการณ์ ซึ่งการศึกษาครั้งนี้ จะนำเอาทัศนภาพของแนวทฤษฎีการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม มาเป็นแนวทางในการศึกษา

ทฤษฎีการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม

(Symbolic Interactionism)

การปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม เป็นทัศนภาพที่มุ่งความสนใจไปที่ปัจเจกบุคคล และลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล หรือสถานการณ์ทางสังคมมีผลต่อพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลอย่างไร แนวคิดนี้จึงเป็นการศึกษาถึงธรรมชาติของการปฏิสังสรรค์ ซึ่งลักษณะพลวัตของกิจกรรมทางสังคม เป็นตัวก่อให้เกิดการปฏิสังสรรค์ขึ้น ดังนั้นการปฏิสังสรรค์จึงเปรียบเสมือนหน่วยในการศึกษา (Charon 1989 : 22, อ้างถึงใน สุรัตน์ ชุ่มจิตต์ 2538 : 27)

แนวคิดการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยมมีนักคิดที่สำคัญ ๆ อยู่หลายคน และนักคิดที่มีชื่อเสียงสำคัญในงานเชิงพฤติกรรมสังคม ได้แก่ Dewey(1930), Cooley (1902), Parks(1915) และ Mead (1934,1938) แต่ Herbert Blumer ได้รับเกียรติให้เป็นบิดาของแนวคิดการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม เพราะเป็นคนบัญญัติคำ Symbolic Interaction ซึ่งเขาได้มองถึงผู้กระทำ

การกระทำ และความหมายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระบวนการปฏิสังสรรค์ระหว่างบุคคล ในการแสดงความชัดเจนของทัศนคติของ Blumer ว่า การปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์คืออะไร Blumer เริ่มด้วยการ อธิบายว่า โดยทั่วไปมีการมอง “ความหมาย” ใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก ความหมายถูกมองในแง่ ความเป็นเนื้อแท้ที่ติดอยู่กับวัตถุ เหตุการณ์ หรือ ปรัชญาการณ หรือ สิ่งอื่น ๆ ลักษณะที่สอง ความหมายถูกมองหรือเข้าใจในแง่ องค์ประกอบทางจิตวิทยาที่คนกำหนดให้กับวัตถุ เหตุการณ์ หรือ สิ่งอื่น ๆ ซึ่ง Blumer ได้ชี้ให้เห็นว่า (Blumer 1969 : 5 , อ้างถึงใน Berg 1989 : 7)

“การปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม . . . ไม่ได้สนใจความหมายในทั้งสองแง่มุม คือ ความหมายที่มาจากเนื้อแท้ที่ติดอยู่กับสิ่งนั้น ๆ หรือ ในแง่องค์ประกอบทางจิตวิทยาระหว่างบุคคล ความหมายของสิ่ง ๆ หนึ่งสำหรับบุคคลอุบัติขึ้นมาหรือพัฒนามาจากวิถีทางที่คนอื่น ๆ กระทำเกี่ยวกับสิ่งนั้น . . . ดังนั้น ทัศนภาพ การปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์นิยม จึงมองความหมายในฐานะผลิตผลทางสังคม ซึ่งก่อรูปผ่านกิจกรรมของการปฏิสังสรรค์ของคน”

ความหมายกับการกระทำ

Blumer ได้เสนอความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการกระทำทางสังคมไว้สามประการ คือ ประการแรก “บุคคลกระทำต่อสิ่งต่าง ๆ จากพื้นฐานความหมายที่สิ่งเหล่านั้นมีต่อตัวเขา” (Blumer 1969 : 2)

ประการที่สอง “ ความหมายของสิ่งต่าง ๆ ได้มาจากหรือ เกิดขึ้นจากกระบวนการปฏิสังสรรค์ทางสังคมที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลนั้นกับบุคคลอื่น ๆ” (Blumer 1969 : 2)

ประการที่สาม “ ผู้กระทำ เลือกสรร ตรวจสอบ หยุดยั้ง จัดกลุ่มใหม่และปรับเปลี่ยนความหมายต่าง ๆ ตามสถานการณ์ที่เขาเผชิญ และตามทิศทางการกระทำของเขา” (Blumer 1969 : 2)

โดยสรุปแล้ว Blumer ได้ให้ความสำคัญกับธรรมชาติของมนุษย์ในฐานะเป็นผู้กระทำต่อสิ่งต่าง ๆ บนพื้นฐานของการตีความหมายของสิ่งต่าง ๆ โดยมองว่าธรรมชาติของโลกเชิงประจักษ์ซึ่งปรากฏในสังคมมนุษย์ ประกอบไปด้วยวัตถุ ที่เป็นผลผลิตจากการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ อีกนัยหนึ่งคือ เป็นผลผลิตทางสังคม ซึ่งมนุษย์ได้กระทำตามความหมายที่มนุษย์ได้ให้ไว้ ดังนั้น มนุษย์จึงใช้ชีวิตอยู่ในโลกแห่งความหมาย (meaningful world) ซึ่งกระบวนการนิยามความหมาย และ การตีความ สามารถถูกสร้าง ปรับเปลี่ยน เรียนรู้ และ ถ่ายทอดไปท่ามกลาง

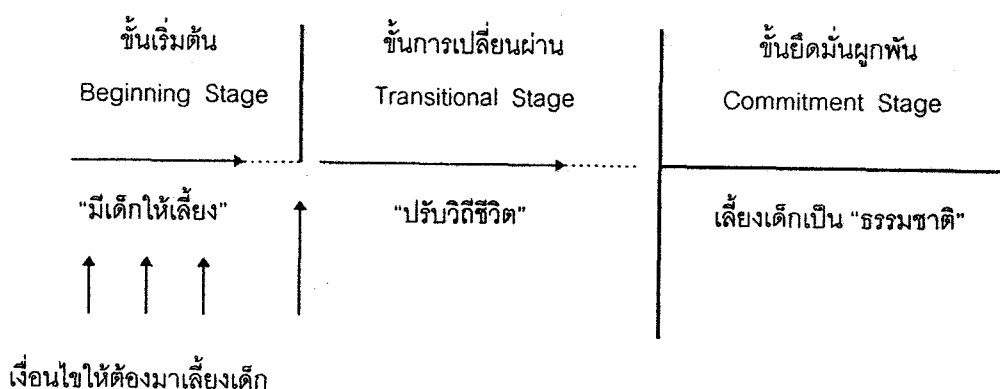
กระบวนการปฏิสังสรรค์ทางสังคมทำให้มนุษย์มองโลกแห่งวัตถุ (world of objects) แตกต่างกันไป (ศรีประภา สมานพันธุ์ 2530 : 15)

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการสะท้อนชีวิตของ "ยาย" ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงเอกลักษณ์ (และวิถีการดำเนินชีวิต) จากยาย มาเป็น "ผู้เฒ่ามีลูก" หรือ ยายที่มีความจำเป็นจะต้องเลี้ยงดูเด็กแทนพ่อแม่ หรือ "ยาย" ที่ทำหน้าที่เป็น "แม่" ของหลาน ในที่นี้จึงมองปรากฏการณ์ดังกล่าวในฐานะที่เป็นกระบวนการพัฒนาเอกลักษณ์และแบบแผนพฤติกรรม โดยมองว่า "ผู้เฒ่ามีลูก" มีการพัฒนาวิถีชีวิตเป็นลำดับขั้นตอน ตั้งแต่สถานการณ์ที่มีหลานให้เลี้ยง มีการปรับวิถีชีวิต จนกระทั่งมีแบบแผนพฤติกรรมแบบใหม่จากการมีเอกลักษณ์ใหม่ ซึ่งน่าจะเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปในลักษณะเดียวกับกระบวนการพัฒนาเอกลักษณ์ผู้เบี่ยงเบน เช่น การศึกษากระบวนการกลายเป็นหมอนวดของ ศุภิมา นฤมล (2530) ซึ่งได้นำแนวคิดของ Becker (1963 : 23) มาปรับใช้ในการศึกษา ถึงแม้ว่าจะมีธรรมชาติของเอกลักษณ์ (identity) ที่แตกต่างกันก็ตาม Becker ได้เสนอตัวแบบขั้นตอนต่อเนื่องของความเบี่ยงเบน (sequential model of deviant) ที่พิจารณาพฤติกรรมของมนุษย์ตามการเปลี่ยนแปลงของเวลาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ (ศุภิมา นฤมล 2537 : 49)

จากผลงานการศึกษา กระบวนการกลายเป็นคนสูบกัญชา Becker ได้ทำการวิเคราะห์ความเบี่ยงเบนในเชิงกระบวนการ โดยได้กล่าวถึง ตัวแบบสมมูลฐานเชิงกระบวนการ (processal model of causation) หรือ sequential model (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2538 : 22) ว่า "สมมูลฐานทั้งมวลมิได้มีอิทธิพลในขณะเดียวกันหรือพร้อมกัน และเราจึงต้องใช้ตัวแบบซึ่งสามารถครอบคลุมหรืออธิบายข้อเท็จจริงที่ว่า แบบแผนพฤติกรรมพัฒนาเป็นขั้นตอนต่อเนื่อง ในการอธิบายการสูบกัญชาของบุคคล เราต้องพิจารณาหรืออธิบายขั้นตอนต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมและทัศนคติของบุคคลเพื่อที่จะเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าว โดยเราต้องอธิบายแต่ละขั้นตอน และสิ่งที่เป็นสาเหตุในขั้นตอนหนึ่ง อาจจะมีค่าน้อยสำหรับขั้นตอนอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น เราต้องมีคำอธิบายว่า บุคคลเข้าไปสู่สถานการณ์ที่ซึ่งมีกัญชาให้สูบได้อย่างไร และต้องมีคำอธิบายอีกชุดหนึ่งว่าเมื่อสถานการณ์อำนวยให้มีกัญชาสำหรับเขาแล้ว ทำไมบุคคลนั้น ๆ จึงสมัครใจที่จะทดลองสูบ และยั้งต้องมีคำอธิบายอีกชุดหนึ่งเพื่อตอบคำถามว่า เมื่อได้ทดลองสูบแล้ว ทำไมเขาจึงสูบต่อไป หรือในอีกแง่หนึ่ง คำอธิบายแต่ละชุดเป็นสาเหตุที่จำเป็นสำหรับพฤติกรรมนี้ กล่าวคือไม่มีบุคคลใดที่จะกลับกลายเป็นนักสูบกัญชาอาชีพ โดยปราศจากขั้นตอนต่าง ๆ คือ บุคคลจะต้องมีกัญชา จะต้องทดลองสูบ และสูบมันต่อไป ดังนั้นคำอธิบายสำหรับแต่ละขั้นตอนจึงเป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายพฤติกรรมการสูบกัญชา"

ถ้านำเอาตัวแบบดังกล่าวมาประยุกต์กับการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ยายเลี้ยงหลาน ผู้มีเอกลักษณ์อัตตะ (self identity) เป็น "ยาย" ซึ่งมีความคาดหวังทางสังคม (social expectation) ว่า ควรพักผ่อน หรือปลดเกษียณจากการเลี้ยงเด็ก ต้องกลายมาเป็น "แม่" ที่ต้องมาเลี้ยง "หลาน" ในฐานะที่เป็น "ลูก" อย่างไรก็ตาม กรณี เอกลักษณ์ "ผู้เฒ่าเลี้ยงลูก" "ยาย" ไม่ต้องเผชิญกับภาวะการขัดแย้งทางบทบาทในสังคม ไม่ต้องกังวลว่าสังคมจะประทับตรา (label) หรือ ประนามพฤติกรรมว่าเป็นสิ่งที่ผิด เหมือนในกรณีของผู้เบี่ยงเบนทั้งหลาย การศึกษาครั้งนี้จึงนำแนวคิดของ Becker มาใช้เป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อที่จะพรรณนาให้เห็นภาพของแบบแผนการปรับวิถีชีวิตในแง่มุมสำคัญของ "ยาย" เลี้ยงหลาน โดยตั้งข้อสมมุติว่า กระบวนการพัฒนาเอกลักษณ์ (และแบบแผนพฤติกรรมที่สอดคล้องกัน) ของบุคคลมีลักษณะร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็เอกลักษณ์ "ผู้เบี่ยงเบน" หรือ "ผู้ปกติ" ก็ตาม

ตัวแบบแสดงลำดับขั้นตอนต่อเนื่องของกระบวนการพัฒนาพฤติกรรม "ยาย" เลี้ยงหลาน

การศึกษากระบวนการปรับตัวของ "ยาย" เลี้ยงหลาน หรือ กระบวนการพัฒนาเอกลักษณ์ "ผู้เฒ่าเลี้ยงลูก" โดยอาศัยแนวคิดของ Becker นั้น เราต้องทำความเข้าใจกระบวนการปฏิสังสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับ "ยาย" เลี้ยงหลาน อันเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันว่าการปรับตัวของ "ยาย" เลี้ยงหลานดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นโดยทันที แต่จะค่อย ๆ พัฒนาไปที่ละเล็กละน้อยเป็นแบบแผนตามลำดับขั้นตอน ภาวะเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นที่จะเป็นตัวเอื้อให้กิจกรรมดำเนินต่อไปนั้นไม่ได้เกิดขึ้นในเวลาพร้อม ๆ กัน แต่มันจะผุดขึ้นมาตามลำดับของขั้นตอนที่ต่างกันไป บางตัวมีอิทธิพลในสถานการณ์หนึ่ง แต่บางตัวกลับมีอิทธิพลในอีกสถานการณ์หนึ่ง การขยี้มสถานการณ์ที่แตกต่างกัน เกิดจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ ของ "ยาย" อย่างไรก็ตาม ลำดับของขั้นตอนต่าง ๆ ในการพัฒนาแบบแผนพฤติกรรมของ "ผู้เฒ่ามีลูก" เกี่ยวข้องกับระดับความยึดมั่น

ผูกพันกับการทำหน้าที่เลี้ยงดูเด็ก ความยึดมั่นผูกพันในที่นี้หมายถึง การที่บุคคลตระหนักหรือรู้สึกว่าการทำหน้าที่ เช่น หน้าที่เลี้ยงดูเด็กให้ประโยชน์บางอย่างแก่เขา และกลายเป็นการผูกมัดเขาให้ยังคงทำหน้าที่เลี้ยงดูเด็กต่อไป เพราะถ้าเขาไม่ทำหรือถอนตัวออกจากทำหน้าที่นั้นจะมีผลกระทบเชิงลบและมีค่าสูญเสียมากกว่า (ศุลีมาน นฤมล 2537 :50)

เมื่อบุคคลตัดสินใจเลือกที่จะกระทำตามบทบาทที่เลือกแล้ว เช่น กรณีผู้เบี่ยงเบนเลือกที่จะเบี่ยงเบนและกระทำตามหน้าที่เบี่ยงเบน ทำนองเดียวกัน กรณีที่ "ยาย" เลือกที่จะเลี้ยงหลานและกระทำหน้าที่ "แม่"ให้กับหลาน อาจจะพิจารณาได้ว่า (1) การกระทำในตอนแรกจะเป็นข้อผูกพันให้บุคคลยอมรับผลที่ตามมา จากการกระทำนั้นด้วย (2) บุคคลจะเกิดสำนึกตระหนักถึงข้อผูกพันที่มีต่อการกระทำนั้น (3) ผลของการกระทำจะเป็นไปอย่างต่อเนื่อง (Becker 1960 :32-40 , อ้างถึงใน ศุลีมาน นฤมล 2537 : 50)

ในการปฏิสังสรรค์จะเกิด เอกลักษณะ หมายถึง ผลรวมของความพยายามที่จะมอง "อัตตะ" ในระบบบทบาทที่ถูกถามและตอบว่า "เราคือใคร" ซึ่ง "อัตตะ" หรือ "ความคิดเกี่ยวกับตนเอง" เกิดขึ้นมาจากประสบการณ์จากการปฏิสังสรรค์กับคนอื่น ๆ ในโยงใยสัมพันธ์ระหว่างบุคคล (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิพงษ์ 2538) การที่บุคคลจะพัฒนาเข้าสู่ "อัตตะ" ใหม่ หมายความว่า ความนึกคิดเกี่ยวกับตนเองได้ถูกจัดระเบียบเสียใหม่ จนในที่สุดเขามีเอกลักษณะ ใหม่และยึดถือเอกลักษณะนั้น ๆ จนกว่าสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นภาวะเงื่อนไขในลำดับขั้นตอนต่อ ๆ ไปจะเปลี่ยนแปลงและนำบุคคลเข้าสู่สถานการณ์ใหม่ เอกลักษณะของ "ผู้เฒ่ามีลูก" ในที่นี้ จึงมีความหมายเช่นเดียวกับที่ Schur (1971 : 311, อ้างถึงในศุลีมาน นฤมล 2537 : 57) กล่าวว่า เอกลักษณะส่วนบุคคลไม่ใช่สิ่งตายตัว แต่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ตามคุณสมบัติที่เกิดขึ้นท่ามกลางความหลากหลายนั้น

การศึกษาครั้งนี้จึงใช้ "ตัวแบบเชิงกระบวนการ" (processal model) ในการศึกษาปรากฏการณ์ "ยาย"เลี้ยงหลาน โดยมีข้อสมมุติว่า เอกลักษณะ "ผู้เฒ่ามีลูก" และแบบแผนพฤติกรรมที่เกี่ยวข้อง พัฒนาขึ้นมาอย่างเป็นขั้นตอน ในลักษณะเดียวกับการพัฒนาเอกลักษณะผู้เบี่ยงเบน ถึงแม้ว่า จะเป็นกระบวนการพัฒนาเอกลักษณะของผู้ไม่เบี่ยงเบน หรือ "ผู้นุโลมตาม" (conformist) ก็ตาม